

Κεχροπούλου Μαρία
Υποψ. δρ Ιστορίας

Ο Περί Εκβολάδων Νόμος: ένας νόμος για την υπεράσπιση του δικαίου ή για τη διάσωση του γοήτρου του ελληνικού κράτους;

Οι Έλληνες υποδέχθηκαν με μεγάλο ενθουσιασμό το Πρωτόκολλο της 3ης Φεβρουαρίου 1830 με το οποίο οι Μεγάλες Δυνάμεις αποφάσιζαν τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Και αν κάποιοι νόμισαν ότι τότε τελείωσαν τα βάσανα των πολύπαθων Ελλήνων, έκαναν λάθος. Τότε άρχιζε μια μεγάλη περιπέτεια, γιατί καθημερινά έπρεπε να αποδεικνύουν όχι μόνον ότι τους άξιζε, αλλά και ότι ήξεραν τι έκαναν.

Σ' αυτόν, λοιπόν, τον αγώνα συγκρότησης του κράτους και διαμόρφωσης της εικόνας, τόσο προς το εσωτερικό, στους πολίτες, όσο και προς το εξωτερικό, στις Δυνάμεις που το στήριζαν, συχνά-πυκνά είχαν να αντιμετωπίσουν πολλές δυσκολίες και να υπερκεράσουν πολλά εμπόδια. Και κάθε φορά που κάτι δεν πήγαινε κατ' ευχήν, η κριτική και ο έλεγχος ήταν αυστηρός και σκληρός. Σε κάθε δυσκολία με γενικεύσεις και απλουστεύσεις απέδιδαν ευθύνες και προσήπταν προδοτικές συμπεριφορές στους φορείς εξουσίας που κατείχαν καίριες θέσεις στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος.

Όπως γίνεται αντιληπτό, σημείο αναφοράς μας είναι το κράτος. Το νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Το κράτος¹ με τις πολλαπλές όψεις και αποδιδόμενες σημασίες, ανάλογα με την επιστήμη και την οπτική γωνία του ερευνητή. Εμείς δεν θα υπεισέλθουμε σε μια διαδικασία επιλογής όρων και παράθεσης σημασιών. Μπορούμε, όμως, να κρατήσουμε μια από τις πολλές «ιδιότητές» του, όπως αναφέρει ο Γ. Β. Δερτιλής: ότι είναι επίκεντρο ενός «πλέγματος εξουσίας²». Δηλαδή ως ενεργό υποκείμενο και εξουσιαστικός οργανισμός, ο οποίος παίρνει θέση και ασκεί εξουσία, αλλά και δέχεται τις ασκούμενες προς αυτό πιέσεις από τα κοινωνικά υποκείμενα. Από την άλλη μεριά, πρέπει να έχουμε υπ' όψιν μας ότι αυτό το πλέγμα εξουσίας επιβάλλεται και αναγνωρίζεται, εφ'

1. Γ. Β. Δερτιλής, *Λεγναίον Κράτος*, Αθήνα 2000.

2. Γ. Β. Δερτιλής, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920*, Αθήνα 2005, σελ. 60.

όσον το κράτος στηρίζεται σε γερά θεμέλια, αυτό της νομιμότητας και του δικαίου³.

Και για να γίνει πιο κατανοητό το διάγραμμα αυτού του πλέγματος εξουσίας, θα αναφερθούμε στην περίπτωση του εκβολαδικού νομοσχεδίου, το οποίο ψηφίστηκε τον Μάρτιο του 1871. Θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε τις ανάγκες ύπαρξης μιας συμπληρωματικής νομοθετικής ρύθμισης του «Περί Μεταλλείων» νόμου του 1861, γιατί περί αυτού πρόκειται, ο τρόπος με τον οποίο η Βουλή αντιμετώπισε την εισήγηση της Επιτροπής των Εμπειρογνομόνων και το σχέδιο του «Περί Εκβολάδων» νόμου και τις συνέπειες της ψήφισής του. Ας δούμε όμως τα πράγματα από την αρχή.

Καθώς εκπνέει το 1870 αναδεικνύεται στον πρωθυπουργικό θώκο ο Α. Κουμουνδούρος με την υποστήριξη του Θ. Ζαΐμη. Το νεοσύστατο ελληνικό κράτος έχει πολλές εκκρεμότητες να διευθετήσει και ανοιχτές πληγές να επουλώσει, έτσι ο Α. Κουμουνδούρος ανακοινώνει ότι πρόθεσή του ήταν να διευθετήσει τα εσωτερικά προβλήματα και να τηρήσει ουδέτερη στάση στα διεθνή⁴. Πράγματι, τον Μάρτιο του 1871 προβαίνει στη διανομή των εθνικών γαιών με ψήφιση νόμου, ενώ επιδιώκει να αμβλύνει και να επιλύσει το πρόβλημα που ανέκυψε τον περασμένο χρόνο με την εταιρεία H. Roux et Cie στο Λαύριο.

Ας θυμηθούμε, όμως, τι συνέβη ακριβώς. Τον Μάρτιο του 1870 με έγγραφό του προς τον νομάρχη Αττικοβιοιωτίας ο J. Serpieri⁵ ενημερώνει για τις επιτόπιες έρευνες, στις οποίες προσέβη η εταιρεία για ανεύρεση χωμάτων πλουσίων σε μετάλλευμα, και αιτείται της παραχωρήσεως του «δικαιώματος εκμεταλλεύσεως των εκβολάδων». Ο υπουργός Οικονομικών Θ. Δηλιγιάννης θα απαντήσει αρνητικά στο αίτημά του, ενώ ο επόμενος υπουργός Οικονομικών Δ. Χρηστίδης θα του κοινοποιήσει τη σύσταση Επιτροπής η οποία θα εξετάσει τόσο τα αιτήματα της εταιρείας –που υπεβλήθησαν εκ νέου με έγγραφο– όσο και την ψήφιση νομοσχε-

3. Γ. Β. Δερτιλής, *ό.π.*, σελ. 145.

4. Από τον Σεπτέμβριο του 1870 (μέχρι τον Ιανουάριο του 1871 που θα παραδοθεί το Παρίσι) ο Γαλλοπρωσικός πόλεμος είναι το μείζον ζήτημα που ενδιαφέρει. Τα γαλλικά διπλωματικά έγγραφα αναφέρονται στους Έλληνες εθελοντές οι οποίοι αναχωρούν για τη Μασσαλία προκειμένου να πολεμήσουν στο πλευρό των Γάλλων. Η Ρωσία επιδιώκει να αποδεσμευθεί από τη Συνθήκη των Παρισίων (1856), γεγονός που οι ενθουσιασμένοι πατριώτες και επαναστατικές εταιρείες της Ελλάδος εκμεταλλεύονται για να θέσουν το Ανατολικό Ζήτημα επί τάπητος, ενώ το Ελληνοβουλγαρικό ζήτημα παραμένει ανοικτό. Εν τούτοις ο Α. Κουμουνδούρος στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου για το θέμα της Μαύρης Θάλασσας αξιώνει νέα διευθέτηση των ελληνοτουρκικών συνόρων. Όταν θα συναντήσει την άρνηση των Δυνάμεων ο Κουμουνδούρος θα στραφεί στην επίλυση των εσωτερικών ζητημάτων. Ε. Κοφός «Το Ελληνοβουλγαρικό Ζήτημα», *Ι.Ε.Ε.*, τ. ΙΓ', Αθήνα 1977, σελ. 310. και Ι. Κολιόπουλος, *Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία 1789-1945*, Θεσ/νίκη 1988, σελ. 199.

5. Ιστορικό Αρχείο, ΥΠΕΞ Ελλάδα, Φ, αακ, Δ2: έγγραφο Serpieri της 30ης Μαρτίου 1870.

δίου με το οποίο θα ρυθμίζεται μια επιπλέον επιβάρυνσή της επί των κερδών κατά 10%⁶.

Έναν χρόνο αργότερα, επί κυβερνήσεως Α. Κουμουνδούρου, η κωλυσιεργία της εταιρείας συνεχίζεται. Και ενώ ο Serpieri ασκεί πιέσεις στην ελληνική κυβέρνηση με τους πρέσβεις της Γαλλίας και της Ιταλίας, άλλα ζητήματα, όπως η Δηλία σφαγή και ο διεθνής διασυρμός του ελληνικού κράτους, όπως επίσης οι ανακατατάξεις στο πολιτικό σκηνικό της χώρας δεν έδωσαν διεξόδους για άμβλυνση και επίλυση του προβλήματος. Παραμένει όμως αγκάθι που πονάει την πληγή. Η κυβέρνηση εισηγείται πρόταση στη Βουλή με την οποία προτείνεται ο φόρος 10% επί των εκβολάδων ή επί του καθαρού εισοδήματος το οποίο προέρχεται από αυτές.

Ο Α. Κουμουνδούρος γνωρίζει ότι για να είναι αποδεκτά όλα αυτά από τον υπεύθυνο της εταιρείας και τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις, που την προστατεύουν, θα πρέπει να έχει γερές βάσεις στη νομιμότητα. Επομένως, θα πρέπει με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, να νομιμοποιηθούν οι πρακτικές και τα όρια, που θέλει, για να λέγεται η Ελλάδα κράτος δικαίου.

Αναφέρθηκε ότι το «Περί Εκβολάδων» νομοσχέδιο είναι μια συμπληρωματική ρύθμιση του «Περί Μεταλλείων» νόμου του 1861 και, όπως υποδηλώνει και ο τίτλος, φανερώνεται η διάσταση που υπήρχε για τον χαρακτηρισμό των εκβολάδων. Αυτά τα μεταλλούχα χώματα περιέχουν μόλυβδο και άργυρο και επομένως πρέπει να διευκρινιστεί αν είναι μεταλλείο ή «γη άσχετος από το μεταλλείο και ανήκει εις το έδαφος της γης»⁷. Είχε συγκροτηθεί Επιτροπή Εμπειρογνομόνων την οποία αποτελούσαν οι κ.κ. Δ. Σκαλιστήρης, ταγματάρχης του Μηχανικού, Θ. Ηπίτης, λοχαγός των Επιτελών, Ιω. Σέχος και Δ. Παπαγεωργίου, λοχαγοί του Μηχανικού, και Α. Χρηστομάνος, καθηγητής Χημείας του Παν/μίου Αθηνών. Η Επιτροπή αυτή συμπεριλαμβάνεται σε μία μεγαλύτερη, την οποία αποτελούν 21 άτομα, μεταξύ αυτών νομικοί και βουλευτές, με πρόεδρο τον τότε υπουργό Οικονομικών Δ. Χρηστίδη.

Η Επιτροπή θα κατέληγε σε συγκεκριμένα συμπεράσματα, τα οποία αφορούσαν στον χαρακτήρα και στην ονοματοθεσία των εκβολάδων –αν είναι εθνικές ή ιδιωτικές, αν αποτελούν μεταλλείο ή όχι– και που θα αποτελούσαν τη βάση για τη σύνταξη του νομοσχεδίου, άρθρο προς άρθρο.

Είχε γίνει πρόταση στον Ε. Κόκκινιο, έγκριτο νομομαθή, να συμμετάσχει στο συγκροτηθέν συμβούλιο, όμως εκείνος αρνήθηκε για δικούς του λόγους, τους

6. Ιστορικό Αρχείο, ΥΠΕΞ Ελλάδος, Φ, αακ, Δ2: υπ' αρ. 38148/31 Ιουλίου 1870 με το οποίο ορίζονται και τα μέλη της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων.

7. Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, Γ' Περίοδος, Β' Σύνοδος (ομιλία υπουργού Οικονομικών Σ. Σωτηροπούλου, 15 Μαρτίου 1871) τ. Β', σελ. 253.

οποίους δεν κατονομάζει. Τέσσερα μέλη της Επιτροπής υποστήριξαν ότι «αι εκβολάδες, αι κείμενα εντός του χώρου, όστις παρεχωρήθη –στην εταιρεία Ι. Ρου –[...] είναι προϊόν της εργασίας των αρχαίων· [...] αύται δεν παρεχωρήθησαν εις ουδένα». Τρία μέλη αρνήθηκαν να πάρουν θέση και ένδεκα απέρριψαν την πρόταση αυτή.

Η Επιτροπή εξέφρασε σκέψεις και διετύπωσε αντιρρήσεις σε τρεις συνεδρίες και κατέληξε στη βάση στην οποία στηρίχθηκε το «Περί Εκβολάδων» νομοσχέδιο. Ο Ε. Κόκκινος, εν τέλει, κατέθεσε τις απόψεις του στον υπουργό Οικονομικών περίπου μία ώρα πριν από την έναρξη της συζήτησης του επίμαχου νομοσχεδίου από τη Βουλή. Ο διακεκριμένος νομομαθής υποστηρίζει ότι «τα περί ων πρόκειται χώματα δεν είναι μεταλλείον, αλλά δεν είναι και παρακολούθημα του εδάφους: [...] είναι κινητόν αδέσποτον και ως τοιούτον ανήκει καθ' ολοκληρίαν εις το δημόσιον, εις οιανδήποτε ιδιοκτησίαν και αν ευρίσκηται»⁸.

Ο υπουργός των Οικονομικών έδωσε εν ολίγοις τις σκέψεις του Ε. Κόκκινου, δήλωσε όμως ότι, εάν η ολομέλεια της Βουλής ενέκρινε ότι έπρεπε να διανεμηθεί και μελετηθεί από όλους το κείμενο της έκθεσης, τότε ήταν αναγκαίο να αναβληθεί η συνεδρία επί διήμερον τουλάχιστον. Επειδή πλησίαζαν οι διακοπές του Πάσχα και επιθυμία όλων ήταν να κλείσει το ζήτημα των εκβολάδων, η Βουλή απεφάσισε να αναγνωσθεί η έκθεση και να αρχίσει η συζήτηση. Πράγματι έτσι και έγινε, ενώ ένα δεύτερο αντίτυπο, το οποίο είχε κατατεθεί, δόθηκε στο τυπογραφείο για να διανεμηθεί σε όλους τους βουλευτές.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο βουλευτής και μέλος της Επιτροπής, Α. Κ. Μιχαλόπουλος, πήρε τον λόγο πριν από την ανάγνωση της έκθεσης και επεσήμανε: «Τα χώματα ταύτα συλλήβδην του Λαυριακού εδάφους, επειδή δεν είναι παρακολούθημα του εδάφους, μήτε μεταλλεία, είναι απαραχώρητα: επ' αυτών δικαίωμα μήτε κατεκτήθη, μήτε δύναται να κατακτηθή». Και αναρωτιέται: «Τα χώματα ταύτα, ήτοι ο θησαυρός ούτος ο μυριοτάλαντος, ανήκει εις την κυριότητα και την διάθεσιν του Δημοσίου;»⁹ Μετά το πέρας της ανάγνωσης της έκθεσης ο βουλευτής Α. Κ. Μιχαλόπουλος υπέβαλε πρόταση νόμου με τον οποίο «η Λαυριωτική γη κηρύσσεται ιδιοκτησία εθνική απαραχώρητος».

Σ' αυτό το κλίμα και με αυτές τις παρεμβάσεις άρχισε η συζήτηση του εκβολαδικού νομοσχεδίου. Δύο είναι τα βασικά θέματα που έπρεπε να διερευνηθεί και να αναλύσει η Βουλή: α) ποιος είναι ο χαρακτήρας των σκωριών και των εκβολάδων, αν είναι μεταλλείο ή παρακολούθημα του εδάφους και β) αν είναι μετρήσιμη ή όχι η περιεκτικότητα σε μετάλλευμα, ώστε να καθοριστεί η επιβολή φόρου

8. Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, ό.π., σελ. 256-261 (Έκθεσις Ε. Κοκκίνου προς το Υπουργείον Οικονομικών)

9. Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, ό.π., σελ. 254.

επ' αυτών ή αν η μέχρι τότε επιβάρυνση της εταιρείας αδικεί, εν τέλει, το ελληνικό κράτος.

Όσον αφορά το πρώτο θέμα, η απάντηση είναι καιρία και είναι άμεσα συναρτώμενη με το οικονομικό σκέλος. Για μεν τις σκωρίες, η επιβολή φόρου είναι 5%, ενώ για τις εκβολάδες ο χαρακτηρισμός και η ονοματοθεσία τους θα καθορίσει το ύψος του φόρου. Αν θεωρηθούν ιδιωτικές, ότι δηλαδή αποτελούν μέρος του μεταλλείου και άρα έχουν ήδη παραχωρηθεί στην εταιρεία με το βασιλικό διάταγμα του 1867, τότε ο φόρος παραμένει ο ίδιος και ανέρχεται σε 10%. Αν, όμως, χαρακτηρισθούν ιδιοκτησία εθνική, τότε η Βουλή έχει δικαίωμα να αποφασίσει το ύψος του φόρου που μπορεί να ανέλθει μέχρι και 30%.

Ας δούμε τα πράγματα από την αρχή. Η ελληνική κυβέρνηση αναθέτει σε μία Επιτροπή να αποφανθεί, να ορίσει τα δεδομένα στα οποία θα στηριχτεί νόμιμες διαδικασίες και αποφάσεις που θα πάρουν στη συνέχεια μορφή νόμου του κράτους. Πράγματι, η Επιτροπή, ακολουθώντας τη βασική αρχή της δημοκρατίας –την αποδοχή της πλειοψηφίας– καταλήγει σε ένα νομοσχέδιο, το οποίο κατά δήλωση του πρωθυπουργού Α. Κουμουνδούρου, θεωρεί ότι «τα χώματα ως παρακολούθημα ανήκουν εις το έδαφος και ότι επομένως δεν δύναμεθα να επιβάλωμεν φόρον οιονδήποτε και επί τη βάσει αυτή εστηρίξαμεν το νομοσχέδιον το οποίον σας προτείνομεν, και η Επιτροπή αυτήν την ιδεάν παρεδέχθη»¹⁰.

Και ενώ πρόκειται περί ειλημμένων αποφάσεων, έρχεται η έκθεση του Ε. Κόκκινου, αντίθετη με την αρχή της πλειοψηφίας και ανατρέπει το σκηνικό. Το κύρος, η βαθιά γνώση της νομοθεσίας, όπως φαίνεται από την ίδια την έκθεση, θα κλονίσει τη σιγουριά του έργου της Επιτροπής, όπως επισημαίνει με παρέμβασή του ο βουλευτής Α. Δανόπουλος¹¹, πριν καν αναγνωσθεί.

Φυσικά αναφύονται μία σειρά ερωτημάτων: Γιατί ο Ε. Κόκκινος δεν έλαβε εξ αρχής μέρος στην Επιτροπή, αφού του ζητήθηκε; Αφού αρονήθηκε προβάλλοντας προσωπικούς λόγους γιατί σε μια τόσο κρίσιμη στιγμή έρχεται να υποβάλει τις απόψεις του στο ελληνικό Κοινοβούλιο; Ο Serpieri αναφέρει ότι συμμετείχε σε Επιτροπή του υπουργείου Οικονομικών, η οποία είχε αποφανθεί ότι «το Δημόσιον ουδέν δύναται να απαιτήσει από την εταιρείαν διά τας σκωρίας»¹². Ο ίδιος όμως το αρνείται. Ποιοι είναι οι λόγοι που τον ωθούν να καταθέσει την άποψή του στη Βουλή, ενώ είχε τη δυνατότητα συμμετοχής στην Επιτροπή;

10. Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, ό.π., σελ. 254. (παρέμβαση Κουμουνδούρου).

11. Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, ό.π., σελ. 254. (παρέμβαση Δανόπουλου).

12. J. B. Serpieri, *Aperçu general sur la question des scories du Laurium avec documents à l'appui*, Athènes 1871. [Γενική Έκθεση των αφορώντων τας σκωρίας του Λαυρίου μετά των σχετικών εγγράφων, 1871].

Αν μέσα στις απαντήσεις θα μπορούσαμε να συμπεριλάβουμε και την ακόλουθη, ότι δηλαδή δεν ήθελε να επηρεάσει το σύνολο των βουλευτών, ή αν δεν ήθελε να επωμισθεί την ευθύνη εξ ολοκλήρου, οποιαδήποτε απόφαση και αν ελάμβανε η Επιτροπή και κατ' επέκταση το ελληνικό Κοινοβούλιο, τότε με την κίνησή του αυτή, να αποστείλει την έκθεση λίγο πριν από τη συζήτηση του νομοσχεδίου, απέτυχε να αποφύγει τις σκοπέλους. Αντίθετα μάλιστα, έδωσε την ευκαιρία και δικαιολόγησε όσους είχαν διαφορετική άποψη, να διατρανώσουν την αντίθεσή τους.

Αλλά και ο Α. Κουμουνδούρος, ενώ θα μπορούσε να εξαιρέσει την έκθεση, την παρουσίασε στο Κοινοβούλιο, επειδή, όπως δήλωσε, δεν ήθελε με κανένα τρόπο να επισύρει τις επικρίσεις των βουλευτών για μια τέτοια του απόφαση ακόμη και αν ήταν νόμιμη. Λέγοντας «η Βουλή ας κρίνει τι πρέπει να γείνη» μεταθέτει την ευθύνη στην ολομέλεια της Βουλής. Αυτόματα, όμως, διαγράφεται και ακυρώνεται το έργο της Επιτροπής.

Ακούγεται η ανάλυση της μειοψηφίας της Επιτροπής, η οποία συντάσσεται με την έκθεση του Ε. Κόκκινου και εν τέλει μεταστρέφεται και η γνώμη της πλειοψηφίας της Βουλής με τους πύρινους λόγους του Δεληγεώργη και τις θεατρικές παρεμβάσεις του Μιχαλόπουλου. Σε τι έχει προσκρούσει η κυβέρνηση; Στον φόβο ότι η κοινή γνώμη έχει διαμορφώσει την εικόνα ότι και τότε, το 1867, και τώρα, το 1871, ο εθνικός πλούτος διασκορπίζεται και αλώνεται από τους ξένους, αλλά και η ίδια η πολιτική ηγεσία την προσεγγίζει θεωρητικά μέσα από την εκφώνηση λόγων. Στην εικόνα αυτή κυριαρχεί η ιδέα ότι μέχρι τότε αντιμετώπιζαν με αδιαφορία τα εθνικά θέματα. Αυτή η άποψη διαχέεται στους κυβερνώντες, τόσο στη συμπολίτευση όσο και στην αντιπολίτευση, και τους καθιστά πιο προσεκτικούς και συγκρατημένους.

Ανακεφαλαιώνοντας, το νομοσχέδιο που ψηφίστηκε διαφοροποιήθηκε από το αρχικό σχέδιο νόμου, το οποίο είχε καταθέσει η Επιτροπή. Το πιο σημαντικό, όμως, είναι ότι παραμερίστηκε εντελώς σαν να μην υπήρξε ποτέ, αφού η έκθεση του Ε. Κόκκινου έγινε το έναυσμα της μεταστροφής του Σώματος της Βουλής. Οι νομότυπες διαδικασίες που ακολουθήθηκαν αρχικά παραμερίστηκαν και η κυβέρνηση, επειδή έπρεπε να μείνει στα όρια της νομιμότητας και της νομιμοφροσύνης, αναγκάστηκε με μία σειρά αποφάσεων να νομιμοποιήσει καταστάσεις.

Έτσι η κυβέρνηση Α. Κουμουνδούρου θα αποστείλει τον Γενικό Γραμματέα του υπουργείου Εξωτερικών, Λεωνίδα Μελετόπουλο, στην Ιταλία και στη Γαλλία για να εκθέσει το σκεπτικό και τους λόγους για τους οποίους η ελληνική κυβέρνηση ψήφισε έναν τέτοιο νόμο. Επίσης θα αποστείλει τον Ε. Κόκκίνο στη Γερμανία για να βρει ενισχύσεις «νομικού» χαρακτήρα και επομένως να δικαιώσει το ελληνικό Κοινοβούλιο για την ψήφιση του Εκβολαδικού Νομοσχεδίου. Πρόκειται για κινήσεις, οι οποίες –ο πρωθυπουργός γνωρίζει εκ των προτέρων– δεν θα οδηγήσουν σε κανένα ουσιαστικό αποτέλεσμα. Αντίθετα, θα οξύνουν την κατάσταση

και θα δημιουργήσουν μια σειρά νέων προβλημάτων, τα οποία θα καταστήσουν τα θεμέλια της νομιμότητας του ελληνικού κράτους ακόμη πιο σαθρά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

Ιστορικό Αρχείο ΥΠΕΞ, φάκελοι 95, 2, Αακ, Δ2

F.O 32/443 (αγγλικά αρχεία)

CP/Gt, 98 και 100 (γαλλικά αρχεία)

Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής, Γ' περιόδου, Β' Συνόδου, τόμος Β' (1871)

ΒΟΗΘΗΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γ. Β. Δερτιλής, *Λεωναίων Κράτος*, Αθήνα 2000.

Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920, Αθήνα 2005.

Ι. Κολιόπουλος, *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία 1789-1945*, Θεσ/νίκη 1988.

Ε. Κωφός «Το Ελληνοβουλγαρικό Ζήτημα», *Ι.Ε.Ε.* τ. ΙΓ', Αθήνα 1977.

